

УДК 324:32.019.51:323.25(476) *2020*

Сергій Федонюк,

кандидат географічних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

ORCID ID: 0000-0003-2853-8905

sergii.fedoniuk@vnu.edu.ua

DOI 10.29038/2524-2679-2020-02-83-99

КОМУНІКАЦІЙНІ ФАКТОРИ БІЛОРУСЬКИХ ПРОТЕСТІВ 2020

У статті підтверджено висновки низки попередніх досліджень про те, що в умовах авторитарних режимів соціальні протести починаються у випадку поєднання двох головних чинників – посилення обмежень політичних прав і громадянських свобод та широкого застосування невідконтрольної влади (нового) каналу масової комунікації. Це припущення підтверджено на прикладі ситуації навколо президентських виборів у Республіці Білорусь 2020 р.

У статті наведено порівняння умов і факторів розгортання масових протестів у Білорусі, країнах Північної Африки й Близького Сходу та в Україні. Установлено, що до початку виборів у Білорусі наявні достатні умови й фактори для початку масових протестів і вони були задіяні.

Ми показали, що новим і невідконтрольним білоруській владі каналом став месенджер Telegram, котрий почали масово використовувати саме в період виборів. Особливістю цього каналу комунікації є його конфіденційність й анонімність підписників, а також вузька тематична спрямованість окремих каналів. Також ми проаналізували Telegram як засіб для політичної комунікації в умовах авторитарних режимів, показали його відмінності як засобу комунікації від популярних соціальних мереж, які широко використовувалися для координації протестних акцій раніше.

Ми наводимо результати аналізу передвиборчої комунікації, спрямованої проти чинного президента Білорусі, яка ґрунтується на застосуванні Telegram для поширення тези про його «низький рейтинг». Показано, що ця теза згенерована за участі російських аналітичних інституцій big data і значною мірою поширена проросійськими Telegram-каналами в Білорусі. Після виборів вона стала інформаційною підставою масових вуличних протестів

і страйків у Білорусі. Також установлено безпосередню участь фахових політтехнологів в управлінні Telegram-каналів з антипрезидентським контентом і їх участь в організації впливу в Білорусі проросійських та російських каналів.

У висновках підтверджено ймовірність реалізації в Білорусі моделі стратегічних комунікацій з елементами зовнішнього впливу на перебіг виборчої кампанії, що може бути використано для впливу на лідера авторитарної держави.

Ключові слова: протести; Білорусь; комунікації; Telegram.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Громадські протести, які розгорнулися в Білорусі відразу після президентських виборів 2020 р., стали найбільшими в історії цієї незалежної держави. Їх причиною стало невдоволення суспільства оголошеними результатами, які суттєво відрізнялися від того, що очікували протестувальники. Комунікаційно-технологічною основою протестів стала масова соціальна комунікація в Телеграм-каналах, що є новим для протестних рухів. На час підготовки цієї статті не знайдено опублікованих ґрунтовних досліджень щодо використання Телеграм-технологій у соціальних протестах, хоча ця проблема, безумовно, є актуальною. Також важливо доповнити в цьому аспекті логіку розвитку інструментарію соціальних протестів на ґрунті еволюції засобів соціальної комунікації. Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні про те, що в основі білоруських протестів 2020 р. покладено планомірну реалізацію сценарію інформаційної операції в рамках масштабних завдань стратегічних комунікацій, імовірно, спрямованих на досягнення геополітичних та геоекономічних цілей (відповідно до підходу, відображеного в стандарті НАТО «Об'єднана спільна доктрина психологічних операцій» [1]. Таке припущення визначає методологічну основу дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Станом на жовтень 2020 р. за результатами пошуку в базі ScienceDirect (Elsevier) відсутні публікації щодо білоруських протестів 2020 р., натомість у низці публікацій міститься ґрунтовний аналіз причин протестів, пов'язаних із фальсифікацією виборів. Так, у Rød Espen Geelmuyden (2019) [2] на прикладі понад як 600 кейсів установлено роль поширення інформації про фальсифікації в умовах авторитарних режимів. Теоретичну базу протестів у посткомуністичних державах презентовано в К. Ash (2011) [3]. У L. Way, S. Levitsky (2006) [4] показано причини успіху або не-

успіху антиурядових протестів у пострадянських державах, у тому числі й у Білорусі. Ключову роль соціальних медіа в успіху антиурядових протестів обґрунтовано в таких публікаціях, як А. М. Attia, N. Aziz та ін. (2011) [5].

Раніше нами показано, що умовою успішного розгортання протестних акцій є їх ґрунтування на способах і технологіях комунікації, які внаслідок переважно своєї новизни не підконтрольні владі. Головною умовою є також така політика влади, яка сприймається громадськістю як погіршення її демократичних прав і свобод або різка зміна перспектив соціально-економічного розвитку S. Fedoniuk (2017, 2018) [6], [7]. Також встановлено, що з розвитком суспільства відбувається усупільнення сфери суспільних комунікацій – у напрямі збільшення ролі індивіда як комуніканта, а найрозвиненішою в цьому сенсі моделлю є комунікація масового співробітництва S. Fedoniuk (2018) [8].

Мета статті – на основі дослідження передумов білоруських протестів 2020 р. пояснити специфіку телеграм-комунікації як засобу цільового впливу на широкі маси громадськості в аспекті еволюції суспільної комунікації загалом.

2. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Для якісної оцінки процесів та явищ, описаних у цій статті, отримано результати кількісного аналізу активності та аудиторії телеграм-каналів за період 1 року (кількість публікацій, репости й згадування каналу, взаємне цитування каналів, кількість підписників, переглядів, середнє охоплення та індекс залучення) із застосуванням інструменту Telegram Analytics (<https://tgstat.com/>).

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Передумови соціальних потрясінь. Революційні ситуації можуть розвиватися на ґрунті розриву між комунікаційними можливостями активних членів суспільства і їх очікуваннями в площині цивільних свобод та політичних прав і відповіддю влади на ці можливості й очікування. Критичною може бути ситуація, коли влада не забезпечує адекватного задоволення запитів суспільства на підвищення рівня його прав і свобод та при цьому неспроможна контролювати канали комунікації, доступні потенційним протестувальниками. Цю тезу підтверджено на прикладах аналізу розгортання революційних подій в Україні у 2013–2014 рр. та

в країнах Північної Африки й Близького Сходу (2010–2011 рр.) [7], де ключову роль відіграли саме сучасні комунікаційні системи, засновані на принципах масового співробітництва (mass collaboration), які забезпечили консолідацію протестних груп на тлі погіршення громадянських і політичних свобод. Відмінності між цими кейсами полягають лише в тому, що «Арабська весна» розгорнулася на базі вільної комунікації та обміном контентом у соціальних мережах (Facebook, Twitter, Youtube) завдяки достатньому охопленню швидкісним мобільним інтернетом, а у випадку українських протестів – на застосуванні конвергентних рішень у трансляції новинних матеріалів у телевізійному форматі, а також більш динамічних версій популярних місць для розміщення відеофайлів, широкій інтеграції комунікації в соціальних мережах із професійними аналітичними й новинними ресурсами.

Головним соціально-політичним чинником протестів є погіршення ситуації у сфері громадянських прав і свобод – це простежено як у країнах Північної Африки та Близького Сходу напередодні «Арабської весни», так і в Україні в роки, що передували Революції Гідності. У Білорусі також спостерігаємо багаторічний регрес у розвитку свобод громадянського суспільства: білоруський режим пройшов трансформацію від електоральної диктатури соціального популіста, який виступав від імені ще, по суті, радянських громадян, котрі готові були працювати на державу, але не готові – на приватного господаря, до інституціалізованого соціального конфлікту, коли метою влади стає переслідування «поганих» громадян від імені «хороших» під застарілим гаслом збереження економіки й суверенітету. Свідченням того, що Лукашенко більше не асоціюється із захисником робітників і селян, є страйки на підприємствах, колись ним «врятованих» від «грабіжницької приватизації». Суттєво загострили несприйняття громадськістю посилення диктатури силові заходи з побиттям і масовим затриманням учасників мирних демонстрацій – у результаті лише зростала соціальна й регіональна база протесту, явно вийшовши за ті межі, у яких його була готова стримувати силова машина режиму. Історичний досвід дає підстави вважати, що підтримкою громадськості можуть користуватися молоді диктатури, які з часом послаблюють соціальні обмеження (Франко (Іспанія), Салазар (Португалія), Піночет (Чилі), натомість диктатура, що посилюється й «закручує гайки», сприймається населенням усе більш негативно та ризикує втратити владу через революцію (Бен-Алі (Туніс)).

За даними організації «Freedom House», білоруський режим іде шляхом усе більшого обмеження демократії – його віднесено до групи

«Консолідованих авторитарних режимів» із відсотком демократії 6,55, а індекс свободи в мережі поступово погіршується – від 38 у 2016 р. до 35 у 2020 р. (не-вільна країна) [9].

Тому першою передумовою протестів у Білорусі було посилення авторитарного режиму й обмеження громадянських прав і свобод.

Другою передумовою стало швидке впровадження в масову комунікацію непідконтрольних владі каналів, насамперед порівняно захищеного від стороннього перегляду та відключень мобільного месенджера Телеграм, на основі якого й здійснювався основний потік контенту соціальних комунікацій.

Telegram як канал політичної комунікації. Традиційно в авторитарних суспільствах інституційні ЗМІ – державні, офіційні, традиційні – транслиують один політичний та ідеологічний погляд, а спрямованість мовлення, набір ідеологем, вибір домінуючої позиції визначаються або урядом, або залежними від нього власниками ЗМІ. У таких умовах єдиним можливим каналом поширення альтернативних думок є інтернет – соціальні мережі, блоги й інші формати комунікації.

Соціальні протести 2010–2014 рр. ґрунтувалися на відносно нових для того часу каналах комунікації – веб- і гібридних соціальних мережах (Facebook, YouTube, Twitter – «Арабська весна») або на поєднанні цих мереж (уже із розширеними мультимедійними можливостями) із традиційними (телебачення) каналами (українська Революція Гідності).

Сьогодні одним із нових форматів масової інтернет-комунікації виступають публічні канали в програмі обміну миттєвими повідомленнями, запущеного у 2013 р. месенджера Telegram, що дає змогу зберегти анонімність і, отже, захистити авторів від зовнішніх стримувальних чинників. У зв'язку з цим найбільшого поширення набули анонімні канали, авторство яких приховано за різними псевдонімами, що не дають змоги однозначно ідентифікувати автора, навіть якщо за змістом інформації, що публікується, і мовними характеристикам текстів можна будувати певні припущення. В умовах наступу цензури (у тому числі самоцензури, цензури всередині соціальних мереж та блог-платформ) Telegram-канали стали трансформацією класичних блогів [10].

Ця цифрова платформа приваблює користувачів тим, що позиціонується як гарант по-справжньому анонімних публічних каналів поширення інформації, що особливо актуально в умовах контролю соціальних мереж та інтернету загалом. Найбільшого поширення Telegram набув саме в країнах з авторитарними режимами, що, відповідно, не залишилося поза увагою влади – відомі випадки блокування

месенджера в Ірані, Афганістані, Китаї, Росії, Казахстані. Індонезії, Бахреїні, Пакистані – країнах із найбільш високим рівнем цензури, у тому числі цензури в інтернеті [11].

Порівняно з класичними інтерактивними соціальними мережами головною відмінністю класичних блогів і каналів Telegram є відсутність функціоналу коментування, тобто безпосереднього зворотного зв'язку з боку аудиторії, яка зазвичай виражає свою думку. У Telegram-каналах аудиторія виступає пасивним одержувачем повідомлень і може висловлювати своє ставлення лише шляхом підписки на канал або її скасування. Учасники Telegram-каналу вільно публікують контент, але не можуть оцінювати опубліковане іншими комунікаторами, не можуть таким чином впливати на зміст публікацій та емоційний стан їхніх авторів. Це суттєво ускладнює можливості аналізу аудиторії й характеристики конкретних учасників комунікації, що робить їх «сміливішими» в умовах контролю медіапростору. Водночас аудиторія авторитарних суспільств, більш звична до односторонньої подачі інформації, краще сприймає саме таку модель комунікації. Також ця особливість спрощує роботу цільових політичних Telegram-проектів, оскільки не потребує організації роботи значних кількостей «ботів», дописувачів й аналітиків, що характерно для соціальних мереж – по суті, достатньо запропонувати цікаву для аудиторії тематику, забезпечити початкову «розкрутку» каналу та надалі постачати актуальну для учасників інформацію для розширення аудиторії. Telegram-канали також характеризуються досить високою «прецизійністю» в поданні саме цільової інформації, оскільки відсутність коментарів знижує рівень «цифрового шуму».

Подібність Telegram до традиційних ЗМІ проявляється в характеристиках контенту: тексти, що публікуються в Telegram-каналах, відповідають усім ознакам медіатекстів: наявність вербального (текст у традиційному розумінні), медійної (масове поширення тексту), гіпертекстового (переклички та взаємовключення текстів) і функціонально-жанрового (присутність знайомих типів тексту – новин, аналітики, реклами й т.ін.) складників, – в умовах підцензурних ЗМІ Telegram-канали породжують альтернативний медіадискурс, у якому відображаються ті самі теми та ті самі жанрові типи, що й у традиційних ЗМІ. Проте для Telegram-каналів характерна більш чітко виражена тематична домінанта, – більшість їх спеціалізується на одній тематиці: є канали політичні (політична аналітика від аматорської до професійної, уключаючи інсайди), економічні (переважно економічна та фінансова аналітика й інсайди), пізнавальні (канали лікарів, істориків,

архітекторів, біологів, лінгвістів), публіцистичні (документальні розповіді), інформаційно-рекламні тощо [12]. Також телеграм-дискурс відповідає висококонтекстній моделі комунікації, характерної для суспільств з обмеженнями свободи слова – телеграм-канали вимагають більшої проникливості аудиторії й здатності читати між рядків, виявляючи справжні інтенції авторів і взаємозв'язки між ними, а це традиційна площина політичної комунікації.

Telegram-технології поширення політично значимої інформації широко апробовані в Росії, де найбільший інтерес аудиторії викликала практично заборонена «тіньова сторона» російської політики (внутрішньо-відомчі інсайди, корупційні розслідування, оприлюднення секретних документів і т. ін.). У поєднанні з популяризованими засобами захисту й можливостями використовувати кінцеве шифрування від злому листування та миттєво змінювати номери мобільного телефону, нікнейми й доменне ім'я, творці Telegram-каналів почуваються практично невловимими [12]. На відміну від популярних соціальних мереж у країнах з авторитарними режимами, Telegram може активно використовуватися не громадянським суспільством, а саме владою. Передусім, це характерно для Росії. Якщо в Ірані Telegram-канали переважно транслюють опозиційну думку й консолідують суспільство, на підставі чого Telegram піддається нападкам із боку влади, то в Росії спостерігаємо явне використання Telegram-каналів для внутрішньовладної боротьби за рахунок обміну компроматом і створення видимості формування альтернативної громадської думки з метою отримання політичної й комерційної вигоди для джерел компромату. Також російська влада починає використовувати Telegram для трансляції своєї позиції під виглядом незалежних анонімних авторів [13].

У Білорусі Telegram активно поширюється та все ширше використовується в комунікації суспільно активної аудиторії. Стрімке включення аудиторії месенджера в соціально-політичний дискурс спостерігаємо з 2017 р. І сьогодні в Білорусі Telegram – передовий край користувацької комунікації, куди активні 18–34-річні користувачі мігрують у пошуках свободи самовираження й віртуальної незалежності [14]. За даними, отриманими з аналітичного сервісу Tgstat.ru, кількість білоруських Telegram-каналів у 2019 р. зросла більш ніж у два рази й на початок виборчої кампанії становила близько 1500. Станом на 7 жовтня 2020 р. нараховувалося 18 каналів з аудиторією понад 100 000 підписників, а серед перших 30 каналів 29 належали до категорій «політика» та «новини й ЗМІ». Найпопулярніші канали – *NEXTA*, *NEXTA Live*,

TUT.BY News, Беларусь головного мозга – мають від 400 тис. до 2 млн підписників, а їх кількість у таких політичних каналів, як *NEXTA Live, TUT.BY News, Nasha Niva, Belsat, Euroradio*, за період липень–серпень 2020 р. зросла в 6–13 разів. Чисельність переглядів у період виборів зросла до десятків мільйонів щоденно. Так, за серпень 2020 р. лише один канал *TUT.BY News* мав 415,5 млн переглядів.

Особливістю білоруського Telegram є те, що в період виборів з'явилося багато каналів саме з користувацьким контентом. Це і анонімні, і авторські канали, наприклад найбільший білоруський канал *@nexta_tv*, контент якого практично повністю складається з надісланого матеріалу, або класичний агрегатор *@rascaby*, що збирає інформаційний порядок денний, або *@motolkohelp*, котрий збирає інформацію з чату або через особисті повідомлення.

Telegram-канали в Білорусі можна розділити на чотири сегменти: незалежні білоруські канали – найбільші й популярні, мережа проросійських каналів, державні білоруські канали, а також закриті приватні канали, які створюються з України або Росії для заробітку та подальшого продажу [15].

Ще від кінця 2019 р. президент Білорусі Олександр Лукашенко все частіше у своїх заявах критикує Telegram-канали, а державний канал «Білорусь 1» випустив спеціальний репортаж під назвою: «Вам Telegram! Зброя нашого часу», у якому закликає довіряти офіційній інформації, а не «фейкам» і «зливам» у месенджері Telegram. Особливу увагу білоруського президента привертала проросійські канали, котрі часто поширювали критику на його адресу та на яких він нарікав навіть на переговорах із Володимиром Путіним у грудні 2019 р. Безпосередньо в період підготовки до виборів проросійські канали критикували Лукашенка за позицію по COVID-19 і політизували цю тему, поширювали тезу про те, що Лукашенко не справляється з епідемією (канал *Белорусский порядок* – *@paradachak*).

Різно негативна реакція білоруської влади на Telegram викликана його нездатністю контролювати й неспроможністю щось зробити з анонімними каналами. Як протидію, влада почала створення власної мережі каналів – офіційних каналів міністерств та анонімних каналів зі «зливами» за російським зразком. Проте перехопити ініціативу в невідконтрольних каналів за допомогою тактики «контрольованих зливів» на виборах 2020 р. білоруська влада не встигла, а інших дієвих способів і засобів у її розпорядженні не було, що підтверджується неефективністю блокування Telegram на фоні відключення під час виборів усіх інших популярних інструментів соціальної комунікації

в інтернеті (Facebook, Instagram, WatsApp), можливо, через технічну неспроможність. Засновник Telegram Павло Дуров на початку серпня 2020 р. написав у себе в Twitter, що компанія включила «інструменти антицензури» в Білорусі [16], які, вочевидь, стали надто складним завданням для білоруських контролюючих інституцій.

Отже, можемо стверджувати, що в Білорусі в період президентських виборів 2020 р. була наявна й друга необхідна передумова для успішного розгортання соціальних протестів – наявність ефективного невідконтрольного владі каналу масової комунікації – популярного месенджера Telegram.

Telegram-канали у підготовці інформаційної бази білоруських протестів. Масові протести в Білорусі розпочалися після офіційного оголошення результатів виборів президента республіки, відповідно до яких чинний глава держави отримав близько 80 % голосів. Причиною протестів стало те, що ці результати суттєво не збігалися з очікуваннями виборців, у яких сформовано переконання в низькому (на рівні 3–6 %) рівні підтримки чинного президента. І це переконання формувалось у передвиборчий період за безпосередньої участі низки Telegram-каналів. Ще 20 травня 2020 р. на сайтах nn.by (газета «Наша Ніва»), tut.by й спорідненому з ним Telegram-каналі Артьома Шрайбмана опубліковано результати опитувань, які показували несподівано низьку підтримку чинного президента О. Лукашенка 3–6 % і високу – потенційних нових кандидатів [17].

Результатом стало поширення мемів «Саша 3 %», досить дражливіх для самого Лукашенка [18], який заперечує такий низький рівень підтримки (на початку квітня 2020 р. проведено опитування Інституту соціології Академії наук Білорусі, за результатами якого рейтинг довіри в Лукашенка в Мінську в той момент становив 24 % [19]).

Кількість учасників голосування на сайті й каналі Нашої Ниви, які показали Лукашенкові 3 %, становила, відповідно, 7500 та 8750 осіб, а на сайті tut.by (показав 6 % підтримки президента) – 25 000 осіб. Цілком імовірно, що голосування аудиторії опозиційних інформаційних ресурсів не зовсім достовірно відображало електоральні настрої в Білорусі.

Проте вже 20 червня в низці російських ЗМІ поширюються матеріали з результатами іншого дослідження, яке більше претендує на об'єктивність [20].

Автори посилаються на результати аналізу BigData компанії Tazeros Global Systems (<https://tazeros.com/>), який ґрунтувався нібито на даних 6,93 млн білоруських унікальних користувачів – реальних людей,

присутніх якимось чином у соціальних мережах, що становить більше як дві третини населення країни. Заснована у 2010 р., Tazeros Global Systems – багатопрофільна компанія, що спеціалізується на розробці систем штучного інтелекту й аналізу великих даних, користується програмами державної підтримки малого й середнього бізнесу [21]. Компанія займається збором даних про користувачів соцмереж, із якими з цього приводу мала конфлікти – у 2018 Facebook видалив близько 70 акаунтів, профілів і додатків пов’язаної з Tazeros Global Systems іншої російської компанії Social Data Hub, яку соцмережа запідозрила в несанкціонованому збиранні особистих даних користувачів [22]. Компанія виступає контрактором під час реалізації підрядів російських спецслужб та інших державних структур, не особливо приховуючи це [23].

За підсумками цього аналізу, переобрання Лукашенка підтримували 3,8 % вивченої аудиторії, тобто всього 263 тис. осіб. 62,6 % (або 4,3 млн осіб) вважають, що Лукашенко повинен піти з поста президента, а 72 % користувачів (близько 5 млн) готові голосувати за будь-якого кандидата, крім Лукашенка. У голосуванні на виборах президента готові взяти участь 47,2 % вивченої аудиторії, тобто 3,2 млн [24].

Було б некоректно порівнювати всі ці дані з традиційними соціологічними опитуваннями, тому що тут аналізувалися тексти лише інтернет-користувачів, а цифровий електорат більш критично налаштований до влади, ніж нецифровий. Люди похилого віку, які не виходять в інтернет і дивляться державне телебачення, у цю вибірку не потрапили.

Фактично, цим дослідженням для цільової аудиторії підтверджено тезу про «3 %» Лукашенка, що активно поширювалося різними каналами, наприклад DenixInfo (YouTube) [25] – російським каналом, спеціалізованим на політичних новинах.

Як зазначено в дослідженні Tazeros [24], його проведено на замовлення телеграм-каналу *БелоРусский диалог* (<https://tnttt.me/Belo-Russica>), який апелює до діалогу з Росією, а в символіці експлуатує тематику Хартії-97, маніпулятивно поєднану з натяком на 97-відсоткову перевагу над «3 %» рейтингу Лукашенка. Аналіз активності цього каналу дає підстави припустити, що він є проєктом, створеним із метою впливу на результати й перебіг виборів [26].

З огляду на взаємне перекриття посилань, цей канал тематично й аудиторією має спільність із відносно новим каналом Віталія Шклярова, тим більше, що його рекомендують рейтингові канали, наприклад *Шулика*, який розміщує суб’єктивні «передчуття» явно тенденційного змісту – щодо негативного майбутнього О. Лукашенка як президента.

Згаданий вище *Шкляров* – один із динамічних каналів (заснований

у травні 2020), який на кінець червня мав понад 6000 підписників із щоденним охопленням близько 33000, інформаційно пов'язаний із популярними російськими й проросійськими каналами (*Незыгарь*, *Политрук 2.0*, *Русский Демидур*, *БелоРусский диалог* та ін.). Засновник каналу – В. Шкляр, білоруський політичний консультант, політтехнолог, відомий участю у виборчих кампаніях у Німеччині, США, Грузії, Росії, якого називають «Сірим кардиналом опозиції» [27]. З приводу виборів у Білорусі він виступає також у провідних російських ЗМІ, наприклад «Эхо Москвы», де, між іншим, заперечує причетність російських суб'єктів до розгортання антипрезидентських виступів у Білорусі [28], а також публікується в російському *Forbes* (власником усесвітньо відомої франшизи (Форбс) у Росії, Казахстані та Узбекистані є казах Арманжан Байтасов, який став таким, імовірно, також і через свою керованість із боку влади [29]). Проте стиль роботи Шклярова відповідає практиці, поширеній у російській політтехнології в тому, що він широко використовує телеграм-канали, зокрема такі популярні, як *Незыгарь* (на причетність цього каналу до російської влади вказано в [30]). У списку рекомендованих *Шкляровим* саме *Незыгарь* – на першому місці у списку.

Анонімний канал *Незыгарь* розкриває навколовладні інтриги в РФ. Канал зі 150 тис. передплатників, серед яких – чиновники вищих рангів, справно постачає політичні інсайди. Його пости регулярно коментує прес-екретар російського президента Дмитро Песков. Є припущення, що він пов'язаний із компанією «Ренова», із підрозділом стратегічних комунікацій (відповідно, з групою Вексельберга, а далі – із групою Медведева й ін.) [31].

Загалом ситуація в медійному просторі в передвиборчий період у Білорусі характеризувалася такими рисами:

- PR-комунікація з потенційним опозиційним електоратом ґрунтувалася як на традиційних альтернативних інтернет-ЗМІ, так і через такі, що швидко здобувають популярність, Telegram-канали, створені та розвинуті під вибори в Білорусі, й такі, що набули популярності в Росії й мають репутацію «зливних бачків» влади РФ;
- в організації Telegram-комунікації задіяні кваліфіковані політтехнологічні ресурси з досвідом результативної роботи на опозицію, які активно використовують зазначені вище Telegram-канали, але також вільно використовують рейтингові російські ЗМІ;
- системно використовувалася псевдосоціологія із наголошенням

«низького» рейтингу чинного президента, на чому ґрунтувалася інформаційна кампанія проти нього – як спрямована на збурення широких мас громадськості, так і з елементами сценарію впливу на нього як суб'єкта, котрий ухвалює рішення (виведення з психологічної рівноваги з наступним маніпулюванням);

- об'єктивну основу під зазначений низький рейтинг (мем «Саша 3 %») підведено відомою російською аналітичною компанією на замовлення спеціалізованого на політичних новинах Telegram-каналу, інформаційно пов'язаного з тематикою виборів у Білорусі на користь опозиції, але який також апелює до діалогу з Росією.

Зазначимо, що риторика розглянутих суб'єктів у контексті інформаційного протистояння влади та опозиції в Білорусі приводить до висновку про можливість цілеспрямованого впливу на президента країни як на суб'єкта, що ухвалює рішення з метою отримання потрібних для третьої сторони результатів.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

За результатами проведеного дослідження підтверджено тезу про те, що необхідними умовами для розгортання протестів у країні з низьким рівнем демократії є тенденція до посилення авторитарного режиму й обмеження громадянських прав і свобод та швидке впровадження в масову комунікацію непідконтрольних владі каналів. Для Білорусі властиві ці обидва необхідні чинники, зокрема тривале посилення авторитарної влади та швидке поширення порівняно захищеного від стороннього перегляду й відключень мобільного месенджера Telegram, на основі якого і здійснювався основний потік контенту соціальних комунікацій у період до та після виборів президента у 2020 р.

Установлено, що суттєвий вплив на формування протестних настроїв у суспільстві могла спричинити кампанія щодо обґрунтування й популяризації в передвиборчий період тези про низький (близько 3 %) рейтинг чинного президента. Активну участь у цій кампанії брали проросійські Telegram-канали із залученням російських аналітичних інституцій.

Також відзначено застосування комунікаційних технологій на базі каналів Telegram, які раніше апробовані в російському медійному середовищі.

Отже, можемо стверджувати, що на прикладі президентської виборчої кампанії в Білорусі 2020 р. наявні ознаки планомірного зовнішнього інформаційного втручання, спрямованого проти чинного президента. Специфічною рисою стратегічних комунікацій у цьому випадку є підготов-

ка й використання технологічно нового каналу – Telegram.

Отже, існує практична можливість реалізації такої моделі стратегічних комунікацій, спрямованої на зміщення або послаблення лідера авторитарного режиму шляхом утручання в перебіг виборчої кампанії, яка ґрунтується на управлінні технологічно новим каналом масової комунікації в умовах посилення режиму.

Цією статтею продовжено дослідження комунікаційних передумов сучасних соціальних протестів і революцій, результати яких висвітлено в низці попередніх публікацій. Ці результати підтверджено й розвинуто в аспекті розвитку технологій масової комунікації. Відповідно, результати цієї публікації можуть бути покладені в основу подальших досліджень у цьому ж напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Allied, Joint. *Doctrine for Psychological Operations*: Allied Joint Publication-3.10.1, NATO Standardization Office, 2014.
2. Rød, Espen Geelmuyden (2019). Fraud, grievances, and post-election protests in competitive authoritarian regimes, *Electoral Studies*, 58, 12–20.
3. Ash, Konstantin (2011), A game-theoretic model for protest in the context of post-communism, *Communist and Post-Communist Studies*, 44, 1, 1–15.
4. Way, Lucan A.; Levitsky, Steven (2006), The dynamics of autocratic coercion after the Cold War, *Communist and Post-Communist Studies*, 39, 3, 387–410.
5. Attia, Ashraf, M.; Aziz, Nergis; Friedman, Barry; Elhousseiny, Mahdy, F. (2011). Commentary: The impact of social networking tools on political change in Egypt's «Revolution 2.0», *Electronic Commerce Research and Applications*, 10, 4, 369–374.
6. Fedoniuk, Sergii (2018). Mass Collaboration as a Factor of the Ukrainian Revolution 2013–2014. *Language – Culture – Politics: International Journal*, 1/2018, 209–218.
7. Федонюк, Сергей (2017). Факторы общественной информационной коллаборации в украинской «революции достоинства» в сравнении с предпосылками «арабской весны», [в:] Томаш Стемпневски, Анджей Шабацюк (ред.). *Украинский вопрос: безопасность, экономика, общество*, Люблин: Изд-во Люблинского католич. ун-та Иоанна Павла II, 171–185.
8. Федонюк, С. В. (2018). Відкрите співробітництво як чинник соціального прогресу. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Міжнародні відносини*, Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 1 (374), 91–96.
9. Freedom on the Net 2016/2020. URL.: [https://freedomhouse.org/country/belarus/freedom-net/2016\(2020\)](https://freedomhouse.org/country/belarus/freedom-net/2016(2020))
10. Кириллов, А. Г. (2017). Трансформація жанра блога в програмах обміна миттєвими повідомленнями, *Жанри речі*, 2 (16), 260–267.
11. Freedom on the Net 2017, <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2017>.
12. Кириллов, Андрей (2018). Телеграм-каналы как новейшая трансформация социальных медиа в условиях авторитарных режимов, *Современный дискурс-анализ*, т. 20, вып. 1. URL.: http://www.discourseanalysis.org/ada20_1/st150.shtml.
13. Дорохин, В. Н. (2019). Феномен политических telegram-каналов

как инновационных цифровых сми в России, *Вестник ВГУ. Серия: Филология, журналистика*, № 1. URL.: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/phylog/2019/01/2019-01-23.pdf>.

14. Степанов, Владимир (2018). Мессенджер Telegram в информационном пространстве Беларуси, *Мультимедийная журналистика: сб. науч. тр. Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 1–2 марта 2018 г., БГУ, Ин-т журналистики, каф. медиалогии и веб-журналистики; под общ. ред. В. П. Воробьева, Минск: Издат. центр БГУ, 2018, 240–245.* URL.: http://socmedia.by/wp-content/uploads/2018/07/Stepanov_Telegram.pdf.

15. Богуславская Александра. Почему Лукашенко раздражают Telegram-каналы? URL.: <https://www.dw.com/ru/почему-лукашенко-раздражают-telegram-каналы/a-53282297>.

16. URL.: https://twitter.com/durov/status/1292912756233048064?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1292912756233048064%7Ctwgr%5Eshare_3&ref_url=https%3A%2F%2F42.tut.by%2F696203.

17. Бабарыка, Ціханоўскі, Лукашэнка — апытанкі ў інтэрнэце паказваюць нечаканыя вынікі, *Наша Ніва*, 20.05.2020. URL.: <https://nn.by/?c=ar&i=252113>.

18. В Минске 20 человек задержаны в очереди в магазин, где продавали майки «Психо3 %». Милиция заявила, что это из-за «драки», *Настоящее время*, 24.06.2020. URL.: <https://www.currenttime.tv/a/belarus-lukashenko-detention/30687005.html>.

19. «Саша 3 %». Лукашенко реагирует на мем о своем рейтинге и утверждает, что у него больше, *Настоящее время*, 24.06.2020. URL.: <https://www.currenttime.tv/a/lukashenko-sasha-tri-procenta/30688502.html>.

20. Рассчитан рейтинг Лукашенко, *Lenta. RU*, 20.06.2020. URL.: <https://lenta.ru/news/2020/06/20/malovato>.

21. *Программа исследований и аналитики для малого и среднего бизнеса.* URL.: https://vk.com/away.php?to=https%3A%2F%2Ftazeros.com%2Fru%2Fprogramma_issledovaniy_i_analitiki_dlya_malogo_i_srednego_biznesa&post=-56068194_350&el=snippet.

22. *Максимальное количество компромата на всех. Научный центр при Управделами президента торгует сервисами, позволяющими деанонимизировать любого жителя России. Расследование «Медузы».* URL.: <https://meduza.io/feature/2019/08/08/maksimalnoe-kolichestvo-kompromata-na-vseh>.

23. Кремль готовит почву к непризнанию «элегантной победы» Лукашенко - СМИ, *UDF.BY*. URL.: https://udf.by/news/main_news/215013-kreml-gotovit-pochvu-k-nepriznaniyu-jelegantnoj-pobedy-lukashenko-smi.html.

24. *Elections in the republic of Belarus 2020.* URL.: <https://tazeros.com/dashboard/6390a36a-d33c-4e18-9b84-ca0f7b2aa854>.

25. URL.: <https://ua.youtubers.me/denix-info/youtuber-stats>.

26. URL.: <https://by.tgstat.com/channel/@BeloRussica>.

27. Задержанный в Белоруссии политтехнолог Шкляр, предположительно, готовил «партнеров» российской оппозиции, *Федеральное агентство новостей*, 31.07.2020, <https://social.riafan.ru/1298139-zaderzhannyi-v-belorussii-polittekhnolog-shklyarov-predpolozhitelno-gotovil-partnerov-rossiiskoi-oppozicii>.

28. URL.: https://echo.msk.ru/blog/shklyarov_v/2664299-echo.

29. Петрович, Инна (2019), *Forbes Россия и Арманжан Байтасов: как казах контролирует рейтинги богатейших россиян.* URL.: <https://wowinfo.life/kazakhstan/forbes-rossija-i-armanzhan-bajtasov-kak-kazah-kontroliruet-rejtingi-bogatejshih-rossijan>.

30. Скорбилин, Денис (2019), О феномене «Незыгаря» и почему украинцам не шлют Telegram-ы?, *NEWSSKY.COM.UA*. URL.: <https://newssky.com.ua/o-fenomene-nezygarya-i-pochemu-ukraintsam-ne-shlyut-telegram-y/>.

31. Кто такой Незыгарь. URL.: <http://kashin.guru/2017/06/28/kto-nezygar/>.

COMMUNICATION FACTORS OF BELARUSIAN PROTESTS 2020

This article confirms the findings of a number of previous studies that under authoritarian regimes, social protests begin with a combination of two main factors: increased restrictions on political rights and civil liberties and the widespread use of a (new) media channel beyond the control of the authorities. This assumption is confirmed by the example of the situation around the presidential elections in the Republic of Belarus in 2020.

The article compares the conditions and factors of mass protests in Belarus, North Africa and the Middle East and in Ukraine. It was established that before the elections in Belarus there were sufficient conditions and factors for the start of mass protests and they were involved.

We have shown that the new and uncontrolled by the Belarusian authorities channel became the Telegram messenger, which began to be widely used during the election period. The peculiarity of this communication channel is its confidentiality and anonymity of subscribers, as well as the narrow thematic focus of individual channels. We also analyzed Telegram as a means of political communication in authoritarian regimes, showed its differences as a means of communication from popular social networks, which were widely used to coordinate protests in the past.

We present the results of the analysis of the pre-election communication against the incumbent President of Belarus, which is based on the use of Telegram to spread the thesis of his «low rating». It is shown that this thesis was generated with the participation of Russian big data analytical institutions and is largely disseminated by pro-Russian Telegram channels in Belarus. After the election, it became the basis for mass street protests and strikes in Belarus. The direct participation of professional political technologists in the management of Telegram-channels with anti-presidential content and their participation in the organization of the influence of pro-Russian and Russian channels in Belarus has also been established.

As a result, the probability of implementing a model of strategic communications in Belarus with elements of external influence on the course of the election campaign, which can be used to influence the leader of an authoritarian state, is confirmed.

Key words: protests; Belarus; communications; Telegram.

REFERENCES

1. Allied, Joint. *Doctrine for Psychological Operations*: Allied Joint Publication-3.10.1, NATO Standardization Office, 2014.
2. Rød, Espen Geelmuyden (2019), Fraud, grievances, and post-election protests in competitive authoritarian regimes, *Electoral Studies*, 58, 12–20.
3. Ash, Konstantin (2011), A game-theoretic model for protest in the context of post-communism, *Communist and Post-Communist Studies*, 44, 1, 2011, 1–15.
4. Way, Lucan, A.; Levitsky, Steven (2006), The dynamics of autocratic coercion after the Cold War, *Communist and Post-Communist Studies*, 39, 3, 387–410.
5. Attia, Ashraf, M.; Aziz, Nergis; Friedman, Barry; Elhousseiny, Mahdy, F. (2011), Commentary: The impact of social networking tools on political change in Egypt's «Revolution 2.0», *Electronic Commerce Research and Applications*, 10, 4, 2011, 369–374.
6. Fedoniuk Sergii (2018). Mass Collaboration as a Factor of the Ukrainian Revolution 2013–2014. *Language – Culture – Politics: International Journal*, 1/2018, 209–218.
7. Fedoniuk, Sergii (2017). Factors of Public Information Collaboration in the Ukrainian «Revolution of Dignity» in Comparison with the Preconditions of the «Arab Spring», [in:] Tomasz Stempniewski, Andrzej Szabaciuk (ed.), *Ukrainskij vopros: bezopasnost', jekonomika, obshhestvo*, Ljublin, Izdatel'stvo Ljublinskogo Katolicheskogo Universiteta Ioanna Pavla II, 171–185 (In Russian).
8. Fedoniuk, S. V. (2018). Open cooperation as a factor of social progress, *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriya: Mizhnarodni vidnosyny*, Lutsk, Skhidnoievrop. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 1 (374), 91–96 (In Ukrainian).
9. *Freedom on the Net* 2016/2020. URL.: [https://freedomhouse.org/country/belarus/freedom-net/2016\(2020\)](https://freedomhouse.org/country/belarus/freedom-net/2016(2020))
10. Kirillov, A. G. (2017). Transforming the Blog Genre in Instant Messaging, *Zhannary rechi*, 2 (16), 260–267 (In Russian).
11. *Freedom on the Net* 2017, <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2017>.
12. Kirillov, Andrej (2018), Telegram channels as the latest transformation of social media under authoritarian regimes, *Sovremennyj diskurs-analiz*, т. 20, вып. 1. URL.: http://www.discourseanalysis.org/ada20_1/st150.shtml. (In Russian).
13. Dorohin, V. N. (2019) The phenomenon of political telegram channels as innovative digital media in Russia, *Vestnik vgu. serija: filologija, zhurnalistika*, № 1. URL.: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/philolog/2019/01/2019-01-23.pdf>. (In Russian).
14. Stepanov, Vladimir (2018), Telegram messenger in the information space of Belarus, *Multimedia journalism: collection of articles. scientific. tr. Int. scientific-practical Conf.*, Minsk, March 1–2, BGU, Institut zhurnalistiki, kaf. medialogii i veb-zhurnalistiki; pod obshh. red. V. P. Vorob'eva, Minsk, Izd. centr BGU, 2018, 240–245. URL.: http://socmedia.by/wp-content/uploads/2018/07/Stepanov_Telegram.pdf. (In Russian)
15. Boguslavskaja Aleksandra. Why is Lukashenka annoyed by Telegram channels? URL.: <https://www.dw.com/ru/почему-лукашенко-раздражают-telegram-каналы/a-53282297> (In Russian).
16. URL.: https://twitter.com/durov/status/129291275623304064?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1292912756233048064%7Ctwgr%5Eshare_3&ref_url=https%3A%2F%2F42.tut.by%2F696203.

17. Babaryka, Tikhonovskiy, Lukashenko – polls on the Internet show unexpected results, *Nasha Niva*, 20.05.2020. URL.: <https://nn.by/?c=ar&i=252113> (In Belarusian).
18. In Minsk, 20 people were detained in a queue at a store selling Psycho 3 % T-shirts. Police say it's because of a «fight», *Nastojashhee vremja*, 24.06.2020. URL.: <https://www.currenttime.tv/a/belarus-lukashenko-detention/30687005.html> (In Russian).
19. «Sasha 3 %». Lukashenko reacts to the meme about his rating and claims that he has more, *Nastojashhee vremja* 24.06.2020. URL.: <https://www.currenttime.tv/a/lukashenko-sasha-tri-procenta/30688502.html> (In Russian).
20. Lukashenko's rating calculated, *Lenta.RU*, 20.06.2020. URL.: <https://lenta.ru/news/2020/06/20/malovato> (In Russian).
21. *Research and analytics program for small and medium businesses*. URL.: https://vk.com/away.php?to=https%3A%2F%2Ftazers.com%2Fru%2Fprogramma_issledovanij_i_analitiki_dlya_malogo_i_srednego_biznesa&post=-56068194_350&el=snippet (In Russian).
22. *The maximum amount of compromising material at all. The Scientific Center under the Presidential Administration sells services that allow deanonymizing any resident of Russia. Meduza's investigation*. URL.: <https://meduza.io/feature/2019/08/08/maksimalnoe-kolichestvo-kompromata-na-vseh> (In Russian).
23. Kremlin prepares the ground for non-recognition of Lukashenko's «elegant victory» – media, *UDF.BY*. URL.: https://udf.by/news/main_news/215013-kreml-gotovit-pochvu-k-nepriznaniyu-jelegantnoj-pobedy-lukashenko-smi.html (In Russian).
24. *Elections in the republic of Belarus 2020*. URL.: <https://tazers.com/dashboard/6390a36a-d33c-4e18-9b84-ca0f7b2aa854> (In Russian).
25. URL.: <https://ua.youtubers.me/denix-info/youtuber-stats>.
26. URL.: <https://by.tgstat.com/channel/@BeloRussica>.
27. Shklyarov, a political strategist detained in Belarus, presumably prepared «partners» for the Russian opposition, *Federal'noe agentstvo novostej*, 31.07.2020, <https://social.riafan.ru/1298139-zaderzhannyi-v-belorussii-polittekhnolog-shklyarov-predpolozhitelno-gotovil-partnerov-rossiiskoi-oppozicii> (In Russian).
28. URL.: https://echo.msk.ru/blog/shklyarov_v/2664299-echo.
29. Petrovich, Inna (2019). *Forbes Russia and Armanzhan Baitasov: how a Kazakh controls the ratings of the richest Russians*. URL.: <https://wowinfo.life/kazakhstan/forbes-rossija-i-armanzhan-bajtasov-kak-kazah-kontroliruet-rejtingi-bogatejshih-rossijan> (In Russian).
30. Skorbilin, Denis (2019). About the «Nezygar» phenomenon and why Telegrams are not sent to Ukrainians? *NEWSSKY.COM.UA*. URL.: <https://newssky.com.ua/о-феномене-незыгаря-и-почему-украинцам-не-шлют-telegram-y/> (In Russian).
31. *Who is Nezygar?* URL.: <http://kashin.guru/2017/06/28/kto-nezygar/> (In Russian).

Матеріал надійшов до редакції 12.10.2020 р.